

JIŘÍ ADÁMEK

POČÁTKY ARCHIVNÍ PÉČE U MORAVSKÝCH KLÁŠTERŮ A KLÁŠTERA VYŠEBRODSKÉHO

Počátky archivní péče o nejstarší písemný materiál a v něm především o listiny jsou poměrně málo probádány, ačkoliv v mnoha směrech hrají klíčovou roli pro pochopení vývoje ukládacích systémů. Nedostatek odborných studií ztěžuje pochopení problému v celé jeho šíři, syntetické dílo shrnující výsledky výzkumů s následným hodnocením neexistuje. Přitom klášterní archivy jsou pro poznání církevních a řádových dějin naprosto nezastupitelné a mají prioritní postavení jak při bádání o dějinách církve vcelku, tak u jednotlivých institucí. Zpřístupnění a podrobná znalost těchto archivů jsou velmi důležité nejen pro poznání církevních dějin, ale také pro jejich objektivní zhodnocení, jehož bylo zatím pomálu.

Zájem o výzkum ukládacích archivních systémů a tím i o poznání středověkého přístupu k archivní evidenci písemného materiálu sice existoval již dříve, ale poměrně dost dlouho trvalo, než byl realizován v praxi. Při této realizaci hrála roli řada faktorů. Jedním z nejvýznamnějších byla snaha o shromáždění a zpracování písemného materiálu (tomu měly napomoci i staré ukládací systémy), který by pak bylo možno využít při bádání o minulosti. Zde sehrál významnou roli a hodně se v tomto snažení angažoval jeden z „otců“ moravského archivnictví Petr rytíř Chlumecký. Na jeho popud vznikla již roku 1849 historicko-statistická sekce, která měla za úkol iniciovat shromažďování a zpracování písemného materiálu ze všech možných oblastí a tedy i z církevních. Nutno dodat, že tyto slibné počátky byly motivovány daleko více historickými snahami, než hlubším zájmem o vlastní dějiny archivů. Ten se projevil takřka až o sto let později.

Vraťme se však ke klášterním archivům. Co o nich můžeme říci. Nejspíše to, že tvoří alespoň v prvopočátku nejvýznamnější složku tehdejších feudálních archivů. Právě v nich se projevují první náznaky archivní činnosti, u nich můžeme sledovat i její postupný vývoj.

Od založení klášterů se setkáváme se snahou o základní podchycení listinného materiálu v určité tehdy poměrně stručné formě krátkých záznamů. Tyto záznamy nazvané indorsáty byly psány na zadní strany listin a můžeme je pokládat za velmi jednoduché předchůdce pozdějších ukládacích systémů. Byly vlastně heslovým registrem obsahu listiny, a protože byly psány zpravidla na rubu listiny, tedy in dorso, dostaly pojmenování indorsáty.

Stručně zachycovaly obsah listiny vytčením nejdůležitějšího faktu. Pozdějším rozšířením a prohloubením jejich obsahu se postupně vyvinula náročnější forma, která vyústila až v dnešní inventární záznam.

Indorsáty se členily na vydavatelské a příjemcké. Vydavatelské vznikly u vydavatele dříve než byla listina odevzdána příjemci a sloužily pouze jako svědectví o činnosti kanceláře. Příjemcké, a ty nás zajímají především, vznikly u příjemce po obdržení příslušné listiny. Byly patrně starší než vydavatelské a dělíme je na dva druhy. První má formu stručného záznamu a druhý, velmi jednoduchý, slouží jako registrační znamení.

Mimo tyto dva druhy máme v počátečním období ještě jeden, který se vyskytuje pouze na papežských listinách. Je to tzv. indorsát prostředník, který není ani vydavatelského ani příjemckého původu v užším slova smyslu. Vznikl na papežských listinách a to tak, že papežské listiny určené jednotlivým klášterům byly nejprve zasílány do řádových center, zde obdržely tento indorsát fungující jako předregistrační znamení a odtud byly rozesílány příslušným klášterům.

Indorsáty nestagnovaly na jednoduchém záznamu, ale vyvíjely se a směřovaly ke složitějším formám. A právě tento vývoj a jeho kvalitativní vylepšování nám dává obraz o ukládacím systému archivů od prvopočátků až do moderní doby.

Tento trend byl nezbytný a pochopitelný, uvážíme-li v jak významný dokument právního charakteru se postupem doby listina proměnila. Stala se totiž důležitým pomocníkem v boji o emancipaci církve, jak nám dokládá článek kanonického práva, který tvrdí, že „Quod non est in actis, non est in mundo“ – co není platné v listinách, není platné ve světě.

Z takových důvodů vyrostl zájem o archivy i přesvědčení, že o archiv je nutno se také odpovídajícím způsobem starat. A zde máme kořeny péče o církevní archivy a jejich ukládací systémy.

Prvopočátky moderního náhledu na archivy máme sice již v 19. století, viz již zmíněný Petr Chlumecký či Josef Edmund Horký, který prováděl systematický výzkum moravských archivů a podal ve svých dílech *Antiquarische Bereisung des Iglauer und Znaimer Kreises* a *Moravský diplomatář* jeden z prvních návodů k účelovému a bezprostřednímu zkoumání bohatství archivů, ale skutečný zájem se projevil až v následujícím 20. století.

Byla to především průkopnická práce moravského katolického historika a olomouckého univerzitního profesora P. Augustina Neumanna, která jako jedna z prvních nastolila církevní archivní problematiku ve studii *Příspěvek k mladšímu církevnímu archivnictví a knihovnictví v Čechách a na Moravě* a vyvolala tak zájem o průzkum archivních pořádacích systémů v církevních archivech.

V padesátých letech a letech následujících se pak projevuje systematictější zájem o toto téma v práci Mojmíra Švábenského *Listina kláštera hradištského*, kde Švábenský na základě paleografického rozboru vyvodil příslušné závěry o prvotních pořádacích systémech a provedl jejich vyhodnocení. Zde již bylo k této problematice hodně řečeno.

Dále se tímto tématem zabývaly následující práce: Jiří Adámek, *Dějiny archivu kláštera velehradského*, Irena Bubová, *Archiv kláštera hradištského*, Blažena Jančálková, *Archiv augustiniánského kláštera svatého Tomáše v Brně*, Milada

Musilová, Dějiny archivu kapituly svatého Petra a Pavla v Brně a František Novák, Archiv kláštera herburského.

Na základě paleografického srovnání indorsátů a zhodnocení daného stavu bylo konstatováno, že u všech klášterních archivů se v různé kvalitě a různým způsobem projevuje snaha o uspořádání listinného materiálu. Někde byla intenzita větší, někde menší, někde byla větší systematickosti, někde naopak menší, jsou zde i odlišné časové horizonty uspořádání. Systém byť někdy nedokonalý však zde určitě byl. Indorsáty zde existují a plní svou základní informační a registrační funkci. Samozřejmě v různé intenzitě, ale plní. Můžeme je tedy beze všech pochyb označit za prvotní ukládací systémy, i když mnohdy značně nevyhovující.

Dějiny církevních archivů se také ve dvou studiích zabýval Jiří Pražák, který v Břevnovských deperditech z doby přemyslovské a Nejstarší listině pražského kostela zdůraznil význam zkoumání starých archivních pomůcek.

Všechny uvedené práce posunuly kupředu nazírání na procesy archivace v nejstarších klášterních archivech a stanovily jednoznačně indorsáty jako základní a prvotní složku archivace, z níž se pak postupně vyvinuly náročnější pořádací soustavy.

Pro přiblížení dané problematiky zde uvedu podrobnější rozbor klášterních archivů na Velehradě a ve Vyšším Brodě. Velehrad vznikl kolem roku 1205, Vyšší Brod roku 1259. Oba kláštery jsou cisterciácké a tudíž by se u nich měly projevovat alespoň rámcové shody v přístupu k pořádacím systémům. Při svém studiu jsem čerpal z celé zásoby listinného materiálu, kterou tvoří 238 listin velehradských, 290 listin vyšebrodských. Při vzájemném srovnání zjišťujeme, že společným znakem u obou je brzké indorsátování, které se zaměřilo na určité předem vybrané listiny. U Velehradu byly registrovány listiny zakládací, zeměpanské, biskupské a manské, u Vyššího Brodu především zakládací. Shodně byly u obou opominuty papežské listiny, zřejmě proto, že zde nehrozilo nebezpečí nějakých sporů.

První indorsáty se objevují u Velehradu dost dlouho po založení, přibližně v polovině 13. století, u Vyššího Brodu se jedná o podstatně kratší časový úsek asi 10 roků.

Oba kláštery shodně rozdělují listiny na církevní a světské, oba doplňují a rozšiřují, případně zpřesňují indorsáty v souvislosti se vznikem klášterního kodexu, do něhož byly indorsáty převzaty jako nadpisy listin.

Velehrad postupoval při indorsátování cílevědoměji a systematictěji, měl například na počátku 14. století větší počet kvalitnějších indorsátů. Značný rozdíl byl dán dobou sepsání kodexu. V 15. století na jeho počátku má Velehrad kodex, Vyšší Brod teprve přikročil k podchycení některých dosud neoznačených listin a kodex doposud neměl.

Je zde rozdílný způsob psaní indorsátů. U Velehradu stojí samostatně, není tendence je spojovat, u Vyššího Brodu jsou psány tak, aby mohly být spojeny v jeden celek a následně vytvořit jeden velký indorsát. Takový indorsát, protože vznikal postupně je složený z více písařských rukou.

Registrování listin je u obou klášterů obdobné. V prvním období jsou indorsáty označeny jen některé (nejdůležitější) listiny, v druhém období jsou indorsáty

označeny všechny dosud neoznačené listiny, ve třetím období jsou indorsáty doplňovány a vylepšovány. Je to v rámci přípravy na založení kodexu. Ve čtvrtém je založen kodex jako tehdejší vyvrcholení archivně ukládacích snah, jako vyšší a modernější stupeň v evidování uloženého archivního materiálu.

Srovnáme-li oba archivy, pak zjistíme v některých případech naprosto shodnou posloupnost. Velehrad – polovina 13. století výběrové označení listin, Vyšší Brod – druhá polovina 13. století výběrové označení.

Velehrad konec 13. století označení všech zbylých listin a následně ve 14. století doplňování a opravování indorsátů a po něm následuje vytvoření kodexu.

Vyšší Brod v 15. století označení všech zbylých listin, v 16. století kodex.

U Velehradu se ve 14. a 15. století v důsledku existence klášterních kodexů nevytvářely větší skupiny indorsátů, ale v 16. století po ukončení zápisu listin do kodexu se opět objevují. Z toho lze vyvodit závěr, že existence kodexu vylučovala indorsáty a vytváření souvislých řad indorsátů vylučovalo kodex.

Doplňování indorsátů signalizuje určitý stupeň příprav na vytvoření kodexu, což nám potvrzuje doplňování velehradských indorsátů na konci 13. století před vytvořením prvního kodexu, doplňování indorsátů na konci 14. století před druhým kodexem a doplňování indorsátů ve Vyšším Brodě na konci 16. století před prvním a na konci 17. století před druhým kodexem.

Z toho, co bylo řečeno lze vyvodit následující závěry. Indorsáty jsou prvním projevem vytváření ukládacích systémů v archivu a tedy prvotní archivní činností. Od jednoduchých indorsátů se postupuje ke složitějším, které se blíží inventárním záznamům a předznamenávají první registry. Dosahují tak dokonalého stupně, že byly často převzaty jako nadpisy listin do kodexu. Původní jednoduché indorsáty v počátcích archivů se zvětšují a úsporným způsobem zachycují obsah listiny či její podstatné údaje. Jako reakce na vývoj indorsátů vznikají již ve 14. století kodexy listinného materiálu. Původně nepřliš dokonalé formy kodexů střídají kvalitně vyšší formy, a postupně, až nakonec definitivně během 17. století je vytlačují a nastolují modernější pořádací systémy.

PRAMENY:

- 1) Cisterciácké opatství Vyšší Brod, Vyšší Brod – klášter. *Diplomatarium des Cistercienserstiftes Hohenfurt* (Sbírka listin, mandátů a listů), částečně uspořádáno.
- 2) Moravský zemský archiv v Brně, E 7 Cisterciáci Velehrad, sg. A-P.
- 3) Moravský zemský archiv v Brně, G 13, Sbírka Historického spolku v Brně (14.-19. století), Brno první polovina 19. století, č. 28, H o r k ý , Josef Edmund: *Antiquarische Bereisung des Iglauer und Znaimer Kreises*.
- 4) Moravský zemský archiv v Brně, G 13, Sbírka Historického spolku v Brně (14.-19. století), Brno 1840, číslo 332, H o r k ý , Josef Edmund: *Moravský diplomatář*.
- 5) P a n g e r l , Mathias: *Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B.M.V. zu Hohenfurt in Böhmen*. Wien 1865.

LITERATURA

- 1) A d á m e k , Jiří: *Dějiny archivu kláštera velehradského*. Brno 1961, knihovna Ústavu PVH a archivnictví FF MU Brno, sg. A 1.
- 2) T ý ž : *K počátkům archivní péče o listiny u českých a moravských cisterciáckých klášterů*. Archivní časopis 20, 1970, s. 20–26.
- 3) B a u e r o v á , Simona: *Josef Edmund Horký a počátky výzkumu moravských archivů*. Brno 1986, knihovna Ústavu PVH a archivnictví FF MU Brno, sg. B 15.
- 4) B u b o v á , Irena: *Archiv kláštera hradištského*. Brno 1961, knihovna Ústavu PVH a archivnictví FF MU Brno, sg. B 4.
- 5) D u š k o v á , Sáša: *Velehradský falsátor z poloviny 13. století*. Časopis Matice moravské (= ČMM) 67, 1947, s. 293–298.
- 6) F l o d r , Miroslav: *Scriptorium olomoucké*. Praha 1960.
- 7) H u r t , Rudolf: *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I, II*. Olomouc 1934–1938.
- 8) J a n ě á l k o v á , Blažena: *Archiv augustiniánského kláštera svatého Tomáše v Brně*. Brno 1961, knihovna Ústavu PVH a archivnictví FF MU Brno, sg. J 1.
- 9) K a i n d l , Dominik: *Geschichte des Zisterzienserstiftes Hohenfurt in Böhmen*. Český Krumlov 1930.
- 10) M i k o v e c , František: *Cisterciácký klášter Vyšší Brod v Čechách*. Wien 1858.
- 11) M ü l l e r , Georg: *Vom Cistercienser Orden*. Bregenz 1927.
- 12) M u s i l o v á , Milada: *Dějiny archivu kapituly svatého Petra a Pavla v Brně*. Brno 1973, knihovna Ústavu PVH a archivnictví FF MU Brno, sg. M 6.
- 13) N e u m a n n , Augustin: *Příspěvky k mladšímu církevnímu archivnictví a knihovnictví v Čechách a na Moravě (1536–1836)*. Olomouc 1939.
- 14) N o v á k , František: *Archiv kláštera herburského*. Brno 1975, knihovna Ústavu PVH a archivnictví FF MU Brno, sg. N 4.
- 15) P r a ž á k , Jiří: *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university C 7, 1960, s. 109–123.
- 16) T ý ž : *Nejstarší listina pražského kostela*. Sborník archivních prací 10, Praha 1960, s. 215–229.
- 17) Š e b á n e k , Jindřich: *Notář Otakar V a nejstarší listiny velehradské a oslavanské*. ČMM 67, 1947, s. 222–290.
- 18) Š v á b e n s k ý , Mojmír: *Listiny kláštera hradištského*. Brno 1950.

THE BEGINNINGS OF ARCHIVAL CARE IN MORAVIAN MONASTERIES AND THE MONASTERY OF VYŠŠÍ BROD

The beginnings of archival care of monastery documents are relatively unknown, though it is considered to be an important period in the history of our monastery archives. Only the documents can inform us about the beginnings of the archives. The registration of the documents which was the basis of the later archives was in progress from the 13th to the 17th centuries. It was carried out in two ways: either registration notes were written on the back page of the documents (in dorso) or the documents were taken down on the lists.

The registration notes can be either the publisher's (if the publisher is their author) or the recipient's (if their author is the recipient). The registration notes were taken down on the back page of the documents. In the beginning they were simple but later on they were growing larger. Gradually they became as large as stock records.

The investigation of the monastery archives confirmed that this was the first archival system which was gradually improved and overcome only by more detailed lists. The basic trend, which means the registration with the help of the registration notes, can be found out in all monasteries to a lesser or larger degree. The extent of the registration notes also varies from one monastery to another. However, the purpose remained the same: keeping records of the documents for better orientation and registration of the important archival materials.

